

Artikkel til Human-Etisk Forbunds medlemsblad FRI TANKE nr. 2, 2010:

På sporet av en humanistisk åndelighet

Fjellets velde eller fløytistens virtuose spill kan begge inngi oss en åndelig opplevelse – uten religiøse overtoner. Den menneskelige ånd er altfor viktig til å overlates til prester, mullaer eller spiritister. Det er på tide å sirkle inn en sekulær, humanistisk åndelighet.

En gjengs forestilling om sekulære humanister er at de er snusfornuftig og i bunn og grunn åndsforlatte. Den er mer eller mindre uttalt hos mange av humanismens kritikere, enten disse er tradisjonelt religiøse eller nyreligiøse på new age-vis. Men må humanister være noen bistre tørrpinner som ikke går god for annet enn det vitenskapen kan belegge? Og som fnyser av, og endog latterliggjør, dem som måtte mene at det finnes mer mellom himmel og jord enn det som kan måles og veies? Såvisst ikke. Derfor gjør humanister best i å avsanne dette vrengebildet ved nettopp ikke å være åndsforlatte.

Men hvordan kan det skje uten at man taper sin kritiske, humanistiske sjel? Berøringsangsten for alt som kan kalles åndelig, er unektelig stor blant humanister flest. For åpner man ikke døra for Märthas engler og det som verre er, dersom man fraviker aldri så lite den smale, vitenskapsrasjonelle vei?

Hva er åndelighet?

Åndelighet er imidlertid noe langt mer enn englesvermeri og religiøst tåkeprat. Denslags kan humanister avgjort være foruten. Det åndelige er intet mindre enn en side ved menneskelivet som ikke forsvinner, selv om den fornektes. Derfor gjør man best i å erkjenne at denne siden finnes. Bare da kan humanister forhindre at åndelighet fullt og helt assosieres med engler og postuler om oversanselige vesener og krefter som helt klart er problematiske.

Hva er så åndelighet? Det kan ikke besvares enkelt og greit, da det åndelige unndrar seg en utførlig beskrivelse. Men følgende eksempel kan gi oss en pekepinn:

Vi sitter i en konsertsal og lytter til en fløytespiller. Hva er det vi hører? Jo, en ansamling korte og lengre lyder i ulike høyder som kan registreres mekanisk (måles og tas opp på bånd) – altså noe fysiologisk. Men hva er det ved fløytespillet som hensetter oss i en salig, beveget og kanskje kontemplativ sinnstilstand? Dét er noe som verken kan måles eller tas opp på bånd. Ei heller kan det beskrives eller forklares fullt ut på noen psykologisk-vitenskapelig måte. Sett fra en vitenskapelig synsvinkel blir det åndelige noe som overskrider det fullt ut fattbare, og som dermed blir u håndgripelig og litt mystisk.

Like fullt er vi oss bevisst vår salige, bevegede og (muligens) kontemplative tilstand. Den eksisterer i høyeste grad, hvor uforklaring og mystisk den enn kan sies å være. Men om opplevelsen er subjektiv og noe vi ikke fullt ut kan formidle til andre, er vi neppe alene om den, skal vi dømme etter mange av de andres ansiktsuttrykk (som kan beskrives!) og heller famlende og ordknappe forsøk på å uttrykke sin opplevelse (vi klarer det neppe noe bedre).

«Å berike sin ånd» er et uttrykk som særlig brukes når man søker kulturopplevelser. Siden det lyder litt pompøst, fremsies det gjerne med et glimt i øyet. Men det blir ikke mindre sant av den grunn. «Sjelefred» er et annet begrep som handler om åndelighet, og som de fleste aner betydningen av. Guruer og filosofer har i både vestlige og østlige kulturer ledet folk vekk fra en sinnstilstand preget av angst, sinne, sorg og stress, og til en avklart ro som gir fred i sjelen. Det er en modningsprosess som godt kan kalles en åndelig reise.

Opplevelser som binder oss sammen

En av Margareth Thatchers famøse uttalelser fra den tid hun var statsminister i England, er at «there is no society». Etter hennes mening finnes det bare ansamlinger av enkeltindivider som forfølger private mål. Men da prinsesse Diana ble drept i en trafikkulykke og begravelsen i Westminster Abbey ble den store, emosjonelt ladede fellesopplevelsen som nok en gang ga britene følelsen av å være et folk, mente flere kommentatorer at Thatchers påstand var tilbakevist: Visst finnes det et samfunn i form av et menneskelig fellesskap!

Man kan rygge tilbake for den sentimentalitet og massepsykose som begivenheten utløste. Men at noe skjellsettende skjedd, og at dette langt på vei var av åndelig art, kan knapt bestrides. Noe som innebærer at åndelige opplevelser har en sterk følelsesmessig komponent, at de er av ymse kvalitet – og at de ikke bare er av individuell art, men også kan være et særs viktig «lim» som binder folkegrupper sammen.

Seremonier har gjerne noe åndelig ved seg (hvis ikke, blir de et stort gjesp). Hvorfor markere viktige begivenheter i livet som dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser? Det er fordi vi mennesker har et sterkt behov for å markere visse begivenheter og overgangsfaser i livet, helst med hele slekta til stede. Dette har Human-Etisk Forbund skjønt og ivaretatt ved å satse på humanistiske, sekulære varianter av de gjengse seremonier i vår kultur. De blir ikke mindre høytidelige og stemningsfulle selv om høyere makter ikke påkalles.

En humanismens unnlattelssynd

Åndelighet handler imidlertid om mer enn seremonier. Religiøse folk skjønner dette, og i to tusen år har kristendommen villet gjøre det åndelige til sitt domene. Ved å postulere Gud som åndelighetens opphav, enda det nok forholder seg omvendt, har prester og andre geistlige utnevnt seg til forvaltere av den menneskelige ånd. Og sirklet inn livets åndelige sider med sitt religiøse språk, samt satt likhetstegn mellom åndelighet og religiøsitet, enda dette langt fra er tilfelle når vi ser nærmere på saken.

I dag får de tradisjonelt religiøse konkurransen av new age-ere som med større eller mindre hell lanserer et alternativt språk for de åndelige sider ved vår eksistens. Det skjer både som en videreføring av folkelige tradisjoner som de høykirkelige samt vitenskapsfolk har holdt nede, og som et forsøk på å fylle et tomrom som kristendommens minkende innflytelse har skapt.

Humanister, derimot, er varsomme med å gi seg det åndelige i vold – og dét til tross for at en sekulær humanistisk etikk i stadig større grad er blitt «mainstream» her til lands. Vel har etikk med åndelighet å gjøre, men åndelighet består av mer enn som så (blant annet av estetiske fenomener, som eksemplet med fløytespilleren viste). Dermed blir det et tankekors at humanister i påfallende liten grad har villet sirkle inn livets åndelige sider med et sekulært språk, men stadig overlater denne arenaen til de gammel- og nyreligiøse.

Med en slik unnlåtelsessynd spilles ballen i hendene på de religiøse, fordi man da synes å godta deres selvbestaltede rolle som åndelighetens voktere. Men å akseptere den «arbeidsdeling» mellom vitenskap og åndelighet som renessansefilosofen René Descartes knesatte, og som har befestet seg i de etterfølgende århundrer, er ikke gangbart for et livssyn. Da fordres intet mindre enn en kombinasjon av åndelighet og vitenskapelig funderte innsikter. Noe som i sin tur fordrer at humanister formulerer sin egen vei, språklig sett, til de åndelige innsikter og opplevelser som kan gi et godt og rikt indre liv. Bare slik kan humanister treffe søkende mennesker «hjemme» – alle dem som fortjener bedre enn å overlates til engleskoler, spåkoner og sjamaner av ymse slag.

Metafysikkens realitet

Et første skritt i denne retning er å la det synke inn at mangt og mye ved menneskelivet unndrar seg vitenskapelige forklaringer. Det kan man glatt medgi når noen konfronterer en med denne elementære innsikten. Humanister forholder seg jo til etiske og estetiske og eksistensielle anliggender, som alle unndrar seg en vitenskapelig tilnærming, nettopp fordi de utgjør menneskelivets åndelige side, sammen med betraktninger av metafysisk art.

Betraktninger av metafysisk art? En slik formulering får nok mang en humanist til å steile. Imidlertid er metafysiske betraktninger en sentral del av åndeligheten, hvor nedstøvet metafysikk-ordet enn kan lyde. Metafysikk er ikke ensbetydende med religiøse spekulasjoner, slik moderne mennesker lett kan tro, ei heller er denne filosofiske disiplinen gjort avleggs av Vitenskap og Opplysning. Dét er en moderne myte som må avlives. Metafysiske antakelser er og blir noe hver og én av oss har, enten vi er klar over det eller ei. Det er like umulig ikke å ha metafysiske antakelser som ikke å ha noe livssyn.

Metafysiske antakelser kan verken bevises eller motbevises. Nettopp derfor har vitenskapen vist dem en kald skulder. Like fullt utgjør de selve den tankeramme vi forstår verden ut fra. Uten noen slik tankeramme ville verden fremstått som kaotisk og ubegripelig. Mener man for eksempel at alt som finnes, er materie? Det en metafysisk antakelse. For hvordan skal man kunne bevise eller motbevise at det bare finnes materie, og ingen tenkende og villende krefter uavhengig av den? Det lar seg ikke gjøre. Likeledes er påstanden «All kunnskap erverves gjennom empiri» ikke empirisk, men metafysisk.

Dette fundamentale poenget gjør humanister best i å merke seg. Å hengi seg til metafysikk er å tenke så langt det lar seg gjøre for oss mennesker – og dét er adskillig lenger enn hva vitenskapen gir rom for. Dette er intet sekulært syndefall, men en helt legitim bruk av vår fabelaktige evne til å tenke utover det matnyttige her og nå – slik vi også har evnen til å tenke i etiske og estetiske baner. Her kan vi snakke om en menneskets ånd, enten vi er sekulære eller religiøse. Den er og blir kronen på verket i vår mentale utrustning.

En bok i rett tid

Mang en humanist vil nok kunne medgi dette. Men, vil man så spørre, hvordan skal vi gripe saken an for å gi oss åndeligheten i vold? Hva vil det da si å trå rett og ikke feil?

Svarene på slike spørsmål er langt fra opplagte, så her trengs veiledning. Og vil man unngå prester og mullaer og sjamaner for å finne slik veiledning, er tilbudet lite. Vel har ikke-religiøse forfattere og kunstnere fremstilt åndelige anliggender på et slående vis, men å skulle reformulere disse til en sekulær åndelighet i en livssynssammenheng, krever en betydelig

evne for teoretisering. Filosofer har gjerne den evnen, men også blant sekulære filosofer får man fort høre at «åndelighet, nei, det er ikke mitt bord».

Imidlertid har den franske filosofen André Comte-Sponville tatt utfordringen med sin bok *L'Esprit de l'athéisme*, som utkom i 2006 og som er oversatt til engelsk, med tittelen *The Book of Atheist Spirituality* (Bantam Books, 2009). Comte-Sponville er en kjent størrelse i fransk åndsliv (ja, nettopp!) som har forelest ved Sorbonne-universitetet og har skrevet flere bøker om filosofi for allmennheten. En av dem ble en internasjonal bestselger som også er oversatt til norsk, nemlig *Liten avhandling om store dyder* (Gyldendal, 1997).

I likhet med mange andre franskmenn fikk Comte-Sponville en katolsk oppdragelse og var troende i unge år. Men så tvilte han seg vekk fra troen og over til ateismen, samtidig som han fattet stadig større interesse for filosofisk materialisme – den metafysiske antakelsen om at alt som finnes, er materie. Ut fra sitt vell av kunnskaper om både vestlig og østlig tenkning formulerer han sitt credo, som er at det viktigste av alt er «... ikke Gud, ikke religion, ikke ateisme, men et åndelig liv». Samt at «... Den menneskelige ånd er altfor viktig til å overlates til prester, mullaer eller spiritister» (side 134, min oversettelse).

Det åndeliges dennesidighet

Det at Comte-Sponville har et materialistisk grunnsyn, gjør hans refleksjoner omkring åndelighet desto mer interessante. De slår nemlig hull på myten om at en materialistisk filosofi ikke kan anerkjenne noen menneskets ånd og noen åndelig side ved tilværelsen. Vel hevder han at bare materie muliggjør det vi kaller ånd og åndelighet, siden dette ikke er noen egen «substans» som eksisterer uavhengig av materien, slik idealistisk filosofi vil ha det til (en annen metafysisk antakelse!). Ånd er snarere en funksjon, en ferdighet, en handling, som springer ut av materien – nærmere bestemt av den menneskelige hjerne.

Det åndeliges dennesidighet blir dermed det vi må holde fast ved – til forskjell fra de religiøses hang til å gi det åndelige en guddommelig årsak eller forankring. Teologenes ulike forsøk på å guddommeliggjøre det åndelige ved å godtgjøre at dette er gitt oss av en transcendent – det vil si overskridende – vilje eller kraft som ikke er av denne verden, tilbakevises i tur og orden av Comte-Sponville.

Dessuten påpeker han det fåfengte ved å bringe inn en skapergud eller noen annen transcendent kraft som en årsak til og en forklaring på livets og verdensaltets mysterier. Om disse mysterier i bunn og grunn er ubegripelige for oss mennesker, hjelper det mildest talt lite å forklare det med noe som er enda mer ubegripelig!

Dessuten vil ethvert forsøk på å beskrive Gud uvilkårlig føre til antropomorfisme, det vil si vår uunngåelige hang til å beskrive et slikt tenkt vesen i vårt eget, høyst menneskelige bilde. Men hvis Gud til syvende og sist er ufattbar, slik de (monoteistisk) religiøse hevder, kan man ikke fremstille ham som et subjekt eller en person eller en velgjører, eller som noen legemliggjøring av rettferdighet og kjærlighet. For det er å utstyre det ufattbare med menneskelige trekk, som nettopp ikke er ufattbare.

Fra religiøs mystikk til ateisme

Dette fører Comte-Sponville inn på den religiøse mystikkens område, hvor underlig og selvmotsigende det enn kan lyde, gitt hans materialisme og ateisme. Aldeles uforferdet, og sprekkfull av metafysiske kunnskaper, slår han følge med den såkalt negative teologiens

mystikere – dem vi skulle tro var de mest forskrudde, gudslengtende originaler som religionshistorien har oppvist. En humanist kan sette kaffen i halsen av mindre. Men la oss følge ham på hans uventede og unektelig spennende ferd:

Som Comte-Sponville påpeker, tar den negative teologien konsekvensen av at man ikke kan utsi positivt hva Gud er uten å henfalle til antropomorfisme. Følgelig må man begrense seg til å utsi hva Gud *ikke* er, derav betegnelsen negativ teologi. Og hva skjer så? Jo, at man ledes til en taushetens mystikk som snarere opphever enn stadfester forestillingen om Gud. Til syvende og sist forsvinner Gud ut av bildet, mens det som da blir mysteriet, rett og slett er *denne verdenen selv* – altså den verdenen vi lever i.

Som mange mystikere og filosofer har påpekt opp igjennom tidene, også moderne tenkere som Heidegger og Wittgenstein: Det forunderlige er ikke *hvordan* verden er, men *at* verden er. Det *at* verden eksisterer – i stedet for at verden ikke hadde eksistert, noe som hadde vært en mulighet (skremmende nok!) – er i bunn og grunn noe ufattbart.

For er det selvsagt at verden – og dermed vi – eksisterer? Eller kanskje ikke likevel? Metafysikk er å *snakke om* dette og andre av tilværelsens mysterier på et rasjonelt vis, så langt det lar seg gjøre. Mystikk er å *oppleve* disse mysterier på et vis som bringer en hinsides det ord kan formidle. Overfor en så stor åndelig opplevelse blir ordene fattige og uanvendelige. Det er derfor mystikk fører til taushet.

Mystikkens brodd mot dogmatiske

Comte-Sponville siterer frittenkende teologer som helt siden middelalderen har innsett at religiøs mystikk er udogmatisk av natur, og en form for åndelighet som snarere fremmer ateisme enn religiøsitet! Faktisk er en mystiker det motsatte av en profet. For mens profeten mottar og formidler Guds ord som han tilegner seg gjennom sin tro, er mystikeren følsom for et indre lys *som fritar ham fra tro*. Det er enten evangeliene eller kontemplasjon, enten Boken eller mystikk. Derfor blir religion og mystikk til syvende og sist to ulike ting.

Religionens voktere merket seg selvsagt dette. Følgelig fikk mystikerne trøbbel der de tilhørte en kirke. I verste fall ble de brent levende. Middelalder-teologen Mester Eckehart, en av vestens mest kjente mystikere, fikk for eksempel en pavelig bannbulle slengt etter seg posthumt. Comte-Sponville tror ikke at dét var noen misforståelse. Og betoner at det ikke er noe motsigelsesfullt ved forestillingen om en gudløs mystikk.

Faktisk mener han at også et sekulært, åndelig liv til syvende og sist grenser opp mot mystikken. Slik at det er de religiøse, og ikke humanister, som har grunn til å sette kaffen i halsen ved lesningen av hans bok!

For å gjenfortelle en av hans anekdoter: En venn av ham, en maler uten noen spesiell religiøs tilbøyelighet, betrodde ham at han ikke var noen ateist, ettersom han trodde «at det finnes et mysterium». «Hah, du sier ikke det!» utbrøt filosofen. Og la til at også han tror at det finnes et mysterium – og at det faktisk ikke finnes særlig annet!

Vel kan mangt forklares, men ikke alt, heller ikke det samlede hele av forklarlige ting, det vil si hvorfor naturlovene og alt annet vi kjenner til, eksisterer. Newton kunne forklare hvorfor et eple traff ham i hodet ved å postulere en gravitasjonskraft, samt redegjøre for denne med sin nye matematikk. Men han kunne ikke forklare hvorfor gravitasjonskraften finnes uten å postulere en Gud som har satt denne og alle andre naturlover i gang som en universets ufeilbarlige mekaniker – noe han av gode grunner ikke lenger husket for.

En fellesmenneskelig erfaring

Nå mener ikke Comte-Sponville at vi alle skal gå hen og bli mystikere. Genuint mystiske opplevelser er sjeldne og fjernt fra den travle hverdag. Bare en håndfull ganger i livet kan man bli dem forunt. Men de erfaringer han selv har gjort, samt dem han har lest og hørt om, uansett hvor og når de fant sted her på kloden, har så mange fellestrekk at de ikke kan tilskrives noe bestemt religiøst opphav, og neppe noen religiøsitet overhodet.

Trolig er det heller slik at våre menneskelige åndsevner, som vi har fått gjennom evolusjonen, muliggjør den type abstrakt tenkning og kontemplasjon som gir oss innsikter av både kognitiv og mystisk art – innsikter som peker ut over det hverdagslige strevet med å overleve, og som omhandler vår plass i Alt Som Er. At disse evnene må sies å være et helt uplanlagt biprodukt av vår arts evolusjonære utvikling (ettersom evolusjonen ikke har noen plan), blir i høyden et tankekors, og ingen motsigelse.

De samme uplanlagte åndsevner muliggjør dessuten en etikk og rettferdighetstenkning som bryter med den sterkeste rett, som er hovedregelen i dyreverdenen, og i stedet søker å motvirke denne. Også denne er allmennmenneskelig, uten noe spesifikt religiøst opphav. Som Comte-Sponville bemerker: Nettopp fordi rettferdighet ikke finnes i verden, uavhengig av oss mennesker, er vi blitt nødt til å finne den opp.

Vår etiske sans tilskriver han en naturlig inngitt følelse av verdighet: «Skal jeg rane, voldta og myrde? Det ville være uverdig av meg – uverdig ut fra hva menneskeheten er blitt, uverdig ut fra den oppdragelse og utdanning jeg har fått, uverdig ut fra hva jeg er og ønsker å bli. Det er ingen grunn til å tro på Gud – man trenger bare å tro på ens foreldre og lærere, ens venner (hvis de er valgt med omhu) og ens samvittighet» (side 42, min oversettelse).

Kritikk OG toleranse

I lys av Comte-Sponvilles betraktninger bør det ha blitt enda klarere at man heller barnet ut med badevannet hvis man i kritikken av Märthas engler og annen religiøsitet, også avviser alt som har med åndelighet å gjøre. Da gjør man seg fattig, enda man faktisk er rik, og spiller ballen i hendene på dem som pleier vrengebildet av sekulære humanister som åndsforlatte tørrpinner som ikke forholder seg til det kanskje vesentligste ved menneskelivet.

I stedet for bare å si at engler ikke finnes, bør man i større grad ha blick for hvorfor behovet for å tro på engler og annet overjordisk eller utenomjordisk oppstår. Skyldes det bare at folk er overtroiske og dumme? Eller skyldes det snarere at de forsøker, på et heller villedet vis, å favne sider ved tilværelsen som ikke er håndgripelige, men som like fullt finnes?

Toleranse er en sentral dyd i humanismen, derfor bør ateister ikke fremstå som intolerante og dogmatiske i møte med dem som stiller seg åpen for nyreligiøse strømninger og forsøker som best de kan å ha et åndelig liv. Comte-Sponville har like lite til overs for dogmatiske ateister som religiøse dogmatikere. Vil man unngå å bli en dogmatisk ateist, må man anerkjenne den allmennmenneskelige lengsel etter et åndelig liv, og så drøfte hva åndelighet er, samt gehalten av ulike åndelige forestillinger.

For på åndelighetens område er det ikke gull alt som glimter – slik det heller ikke er på andre livsområder. Først når humanister tør å gi seg åndeligheten i vold, for så å skjelve mellom hummer og kanari med sin sunne kritiske sans, kan man for alvor få åndelig søkende

mennesker i tale. Samt utvikle et sekulært språk for det åndelige som forhåpentligvis vil tale til mange, og virke langt mer plausibelt og modent enn englefantasier.

Human-Etisk Forbund kaller seg en livssynsorganisasjon, og i et livssyn hører åndelighet hjemme. Religionskritikk, vitenskapsbasert rasjonalitet og vektlegging av menneskerettigheter er ikke nok til å utgjøre et fullverdig livssyn. Derfor bør humanister ønske Comte-Sponvilles uforferdede innsirkling av en sekulær, ateistisk åndelighet velkommen, slik at man i enda større grad kan formulere et inkluderende livssyn som vil appellere til stadig flere i dagens Norge.